

کارکردهای اجتماعی انقلاب اسلامی: مطالعه اردوهای جهادی

اصغر افتخاری *

احمد حسین زاده **

پذیرش نهایی: ۹۵/۱۲/۰۹

دریافت مقاله: ۹۵/۱۰/۰۸

چکیده

این پژوهش در پی این است که بتواند کارکردهای اجتماعی انقلاب اسلامی را با مطالعه موردی اردوهای جهادی مشخص و بیان کند. سؤال اصلی تحقیق عبارت است از اینکه کارکردهای اجتماعی اردوی جهادی چیست. در این تحقیق از روش ترکیبی استفاده شده است به این صورت که برای تحلیل پدیده اردوی جهادی از نظریه سیستم‌ها، و برای تبیین ورودیهای سیستم از روش گردآوری اطلاعات به صورت مصاحبه، و در ادامه برای تحلیل داده‌ها از روش داده بنیاد بهره برده شده است. نتایج به دست آمده عبارتند از: رسیدگی به محرومان، انتقال گفتمان خدمت، آسیب‌شناسی اجتماعی روستا، پر کردن اوقات فراغت، ایجاد خدمات عمومی، مهاجرت نکردن روستاییان و تسهیل بروکراسی.

کلیدواژه‌ها: اردوهای جهادی، کارکرد اجتماعی اردوهای جهادی، فعالیت در روستاها، محرومیت‌زدایی از روستا.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

حرکت کشور در مسیر پیشرفت به تلاش و مجاهدت در عرصه‌های گوناگون نیاز دارد و هرکس به سهم خود باید گامی در این مسیر سخت بردارد. پیمودن این مسیر به شناخت مسائل و مشکلات کشور و هم‌چنین روحیه و توان مدیریت جهادی نیازی تام دارد. یکی از این عرصه‌های پیشرفت مبتنی بر منافع مناطق محروم، حرکت‌های جهادی است که در قالب اردوی جهادی به منصف ظهور رسیده است. اردوهای جهادی مجموعه فعالیت‌هایی است مبتنی بر اندیشه‌های اسلامی - انقلابی و بومی که در آن تعدادی از دانشجویان، طلاب حوزه‌های علمیه، دانش‌آموزان یا دیگر اقشار، خودجوش و داوطلبانه در مناطق محروم کشور حاضر می‌شوند و با هدف محرومیت‌زدایی به عرضه انواع خدمات اعم از فرهنگی، آموزشی، تحصیلی و اقتصادی می‌پردازند؛ لذا این حرکت می‌تواند چه در حوزه اجتماعی به معنای عام یعنی شبکه روابط اجتماعی که اقتصاد و فرهنگ را نیز شامل می‌شود و چه در حوزه سیاسی که شامل روابط شبکه قدرت است، کارکردهایی داشته باشد؛ بدین دلیل که فردی که در منطقه محروم یا کمتر بهره‌مند، حضور می‌یابد به مثابه سفیر کار و تلاشی است تا با تکیه بر روحیه جهادی حرکت در مسیر رسیدن به قله‌های اهداف انقلاب اسلامی را به پیش برد. پرسش اصلی این است: "کارکردهای اجتماعی اردوی جهادی چیست؟" می‌توان اهداف این پژوهش را به نظری و عملی تقسیم کرد:

اهداف نظری: شکل جدیدی از نهادهای خدمت‌رسانی با ارزشها و هنجارهای خاص خود پس از انقلاب اسلامی ذیل نظام سیاسی - اجتماعی آن شکل گرفته که امروز یکی از گونه‌های تبلور یافته آن اردوی جهادی است؛ اینکه چگونه ساختار سیاسی و اجتماعی بتواند از کارکردهای این نهاد برخاسته از انقلاب اسلامی، استفاده بکند، علت اصلی این پژوهش است. این پژوهش این هدف را دنبال می‌کند که بتواند کارکردهای اردوی جهادی را در حوزه اجتماعی مشخص و بیان کند. هم‌چنین این پژوهش تلاشی است برای فراهم آوردن محتوایی شایسته در مورد اردوی جهادی و ایجاد زمینه ادامه دادن این حرکت‌های جهادی با نگاهی علمی و پژوهش محور.

اهداف عملی: به نظر می‌رسد استخراج این کارکردها یکی از لوازم تداوم این حرکتها برای بهره‌وری بیشتر است. نهادهای رسمی و یا غیر رسمی می‌توانند از این ظرفیت برای حرکت در مسیر تحقق عدالت اجتماعی و رساندن پیام جمهوری اسلامی استفاده کنند.

با توجه به جدید بودن این موضوع، منابع پژوهشی کمتر یافت می‌شود. با بررسی می‌توان به چند پایان نامه دست یافت که به نوعی اشتراک موضوعی با این تحقیق دارد که البته تفاوت‌های آن به اختصار بیان می‌شود.

الف: «طراحی فرایند مدیریت فعالیتهای جهادی»، دانشگاه امام صادق علیه السلام به راهنمایی دکتر مصباح الهدی باقری، محسن لبخندق، سال ۱۳۸۸.

در فصل چهارم، که حجیمترین بخش پژوهش است به طراحی فرایند مدیریت حرکت‌های جهادی و ارائه باید و نبایدهای مدیریتی در سه گام اجرایی پرداخته می‌شود اما در بخش اصلی این تحقیق به تحلیل کارویژه‌های اجتماعی اردوهای جهادی خواهیم پرداخت و این یعنی اینکه هدف دو پژوهش با هم متفاوت است؛ هر چند ادبیات موضوعی مشترک دارد. نکته مهم این است که بحث پایان‌نامه رنگ مدیریتی دارد در حالی که این پژوهش با رویکرد سیاسی و اجتماعی عرضه خواهد شد.

ب: «مطالعه فعالیتهای فرهنگی - اجتماعی روحانیون مبلغ در روستاهای کشور (مطالعه موردی، طلاب گروه جهادی عباد)» دانشگاه تهران به راهنمایی دکتر سید احمد فیروزآبادی، محسن جعفری سال ۱۳۹۳.

گستره موضوعی این پایان‌نامه، توسعه اجتماعی روستایی است که در آن تلاش شده با استفاده از روش تک‌نگاری به ارزیابی فعالیتهای اجتماعی یک گروه جهادی پردازد که به این دلیل با این پژوهش متفاوت است.

ج: «ارزیابی عملکرد گروه‌های جهادی در محرومیت‌زدایی از مناطق روستایی (مطالعه موردی، دهستانهای درپهن و گوهران شهرستانهای میناب و بشاگرد استان هرمزگان)» دانشگاه تهران، به راهنمایی دکتر مجتبی قدیری معصوم، سید اسماعیل میرباقری، سال ۱۳۹۲.

تفاوت این پایان نامه با این پژوهش در دو مورد خلاصه می‌شود:

یک. این پایان نامه به دنبال تأثیرات گروه‌های جهادی در عرصه محرومیت‌زدایی است و تنها به همین عرصه اکتفا کرده است.

دو. کار تحقیقی به صورت مطالعه موردی صورت پذیرفته است؛ لذا این پایان نامه هم به لحاظ روشی و هم به لحاظ موضوعی با پژوهش کنونی تفاوت دارد.

بدین ترتیب می‌توان مدعی شد که این پژوهش اولین اثری است که با نگاهی کیفی اردوهای

جهادی را به مثابه حرکتی جهادی و پدیده‌ای اجتماعی مورد کارکرد سنجی قرار می‌دهد؛ ثابا با نگاه عملیاتی و نه صرفاً نظری، نتایج پژوهش را جست و جو می‌کند.

۱ - چارچوب مفهومی

۱ - ۱ - اردوی جهادی

نقشه راه حرکت‌های جهادی، که توسط بسیج سازندگی منتشر شده، اردوی جهادی را این گونه تعریف کرده است: مجموعه اقدامات سازنده و اثرگذار اقشار گوناگون مردم در قالب گروه‌های خودجوش برای حضور فعال و کارآمد در نقاط آسیب‌پذیر و نیازمند برآمده از اخلاص، همت، مسئولیت‌پذیری، وظیفه‌شناسی و روحیه مبارزه با رسالت خودسازی جهادی و خدمت‌رسانی مادی و معنوی در راستای دستیابی به قله‌های اهداف انقلاب اسلامی ایران (نقشه راه حرکت‌های جهادی، ۱۳۹۲: ۳).

۲ - ۱ - سیستم

اندیشمندان مختلف تعاریف مختلفی از سیستم ارائه کرده‌اند. تعریفی که در اینجا ارائه می‌شود، کاربردی است و با اینکه غیر کمی است، تعریفی دقیق و جامع است. سیستم، مجموعه‌ای از اجزا و روابط میان آنهاست که با ویژگی‌های معین به هم وابسته یا مرتبط می‌شود و این اجزا با محیطشان کل را تشکیل می‌دهد (هال و فاگن، ۱۹۶۸: ۸۱ به نقل از رضائیان، ۱۳۸۶: ۲۷).

۳ - ۱ - کارکرد

کارکرد در ادبیات علوم اجتماعی به معانی مختلف به کار رفته است: اثر و نقش، وظیفه، معلول، عمل، فایده، انگیزه، غایت، نیت، نیاز، نتیجه و حاصل از جمله این کاربردهاست (دورکیم، ۱۳۷۲: ۵۱). خلاصه اینکه کارکرد به مجموعه فعالیت‌هایی گفته می‌شود که در جهت برآوردن یک نیاز یا نیازهای نظام انجام می‌شود (ریترز، ۱۳۸۰: ۱۳۱).

۴ - ۱ - کارکرد اجتماعی

هنگامی که یک رفتار یا سلسله رفتار، آثار و نتایجی را در عرصه اجتماعی به بار آورد که خود ذیل نظام اجتماعی بزرگتر قرار می‌گیرد، کارکرد اجتماعی به منصف ظهور رسیده است که این نوع کارکرد نیز از یک سو می‌تواند هم آشکار باشد و هم پنهان و از طرفی دیگر به مثبت و منفی

تقسیم شود (دورکیم، ۱۳۷۲: ۵۴).

۲ - تاریخچه اردوی جهادی

یکی از دستاوردهای بزرگ انقلاب اسلامی، ورود فرهنگ ایثار و جهاد به تمامی عرصه‌های فرهنگی، اداری، علمی و... بود. واژه مقدس جهاد، که تا پیش از این در عرصه دفاعی نمود داشت با به ثمر نشستن انقلاب شکوهمند اسلامی به سایر ابعاد اجتماعی زندگی مردم راه یافت. حرکت‌های جهادی تحت عنوان "اردوی جهادی" یکی از همین ابعاد بود؛ اما سیر تحول آن بویژه در میان جوانان از نهاد پربرکت جهاد سازندگی شروع شد و اکنون در قالب بسیج سازندگی حرکت به سمت قله‌های پیشرفت را ادامه می‌دهد؛ لذا ابتدا به تاریخچه و فعالیتهای جهاد سازندگی نگاهی هرچند کوتاه، و در ادامه به بسیج سازندگی پرداخته می‌شود که اردوی جهادی را در دامان خود رشد داد تا از این دریچه با پیامد این حرکت‌های جهادی آشنایی به دست آید.

۱ - ۲ - جهاد سازندگی

اندیشه تأسیس جهاد سازندگی، نخستین بار با عنوان طرح اعزام گروه‌های ده‌نفره دانشجویی به مناطق محروم و با پیشنهاد یکی از اعضای هیئت علمی دانشکده فنی دانشگاه تهران مطرح شد. فکر ابتدایی تشکیل نهادی دانشجویی برای اداره مناطق بحرانی محروم از جمله کردستان، سیستان و بلوچستان، گنبد و ترکمن صحرا، مسجد سلیمان، خوزستان و چهارمحال و بختیاری و هدایت امور سیاسی و فرهنگی و فعالیتهای انقلابی این مناطق با استفاده از امکانات ارتش در جلسه جمعی از دانشجویان و استادان دانشگاه‌های پلی‌تکنیک، صنعتی شریف، دانشگاه تهران، دانشگاه شهید بهشتی (ملی) و دانشگاه علم و صنعت ایران در دوره نخست‌وزیری مهدی بازرگان مطرح شد. اولین نماینده این گروه دانشجویی محمدتقی امان‌پور انتخاب شد که رابط این گروه دانشجویی با نخست‌وزیری بود (شکری، ۱۳۹۲: ۴۳). امان‌پور در این باره این‌گونه می‌گوید: «جمع‌بندی نظریات به تهیه طرحی به‌عنوان تشکیل نهضت جهاد سازندگی منجر شد که اساس آن مشارکت نهضت دانشجویی در آن بویژه در قالب تشکیل اردوهای سازندگی در تابستان ۵۸ در مناطق روستایی کشور بود. این طرح طی اردیبهشت‌ماه ۵۸ به نظرخواهی دانشگاه‌های تهران و سپس سراسر کشور گذاشته، و پس از جلب موافقت آنها مدون، و از طریق آقایان رضا افشار و توسط شهید بهشتی به

محضر مبارک حضرت امام(ره) تقدیم شد. تعبیر شهید بهشتی این بود که امام با ملاحظه طرح، انگار گمشده‌ای را یافتند، آن را بسیار میمون و مبارک خواندند و فرمودند بروید و مقدمات را یکماه آماده کنید؛ برای تأسیس جهاد فرمان صادر خواهم کرد» (امان‌پور، روزنامه شرق: ۱۳۸۵). ذکر این نکته که در اینجا مهم است، خودجوش و مردمی بودن این حرکت است؛ ویژگی که در ادامه، آن را در مجموعه بسیج سازندگی اردوهای جهادی نیز شاهد خواهیم بود. سرانجام در تاریخ ۲۷ خرداد ۱۳۵۸ فرمان امام(ره) مبنی بر تأسیس جهاد سازندگی صادر شد.

۲ - ۲ - بسیج سازندگی

یکی از شاخه‌های این شجره طیبه، بسیج سازندگی است؛ حرکتی که آغاز آن به سال ۷۹ و قبل‌تر از آن بر می‌گردد. همانند خود بسیج، بسیج سازندگی نیز از میان جوانان و توده مردم شروع شد. در نقاط مختلف کشور گروه‌هایی از جوانان همانند جهادگران جهاد سازندگی و رزمندگان جبهه به خدمت به مناطق محروم کشور و آبادانی آن کمر همت بسته بودند. سردار خراسانی دومین مسئول بسیج سازندگی در زمینه رابطه احیای سنت جهادی بعد از انحلال جهاد سازندگی و حضور جوانان در این عرصه می‌گوید: «شاهد یک اتفاق مبارکی بودیم و آن هم حضور مجدد جوانانی در مناطق محروم که شاهد انحلال وزارت جهاد سازندگی بودند. مانند ابتدای انقلاب، جوانان نسل دوم و سوم انقلاب در این مقطع با اعزام از دانشگاه‌ها بویژه از مساجد و محلات تحت عنوان گروه‌های جهادی، دوباره حرکت ابتدای انقلاب را احیا کردند» (شکری، ۱۳۹۲: ۱۱۴). این شروع حرکتها از میان جوانان سبب شد تا مقام معظم رهبری پیام بسیج سازندگی را صادر کنند. ایشان در دیدار سال ۸۹ با جهادگران بسیجی در زمینه حرکت‌های خودجوش جوانان این گونه می‌فرمایند: «در مورد این حرکت عظیم بسیج سازندگی و اردوهای هجرت، که به‌طور رسمی، ده سال است آغاز شده البته این را من باید اقرار کنم که این کار، اول از خود جوانها شروع شد. خود جوانهای دانشجو و دانش‌آموز در بخش‌های مختلف، این حرکت را شروع کردند. در سال ۷۹ گزارش این حرکت زیبا و پرشکوه به ما رسید و منجر شد به اینکه پیام بسیج سازندگی به قاطبه جوانان کشور داده شود؛ یعنی این یک حرکت خودجوش مردمی است؛ درست مثل جهاد سازندگی در آغاز انقلاب. جهاد سازندگی هم همین جور بود؛ اول، خود جوانها شروع کردند. خودشان رفتند توی روستاها مشغول خدمتگزاری شدند در آن اوضاع بسیار دشوار و پیچیده. این حرکت، امام بزرگوار را به فرمان جهاد سازندگی تشویق کرد. کار مردم، الهام‌بخش اقدام مدیران و مسئولان است» (مقام

معظم رهبری، ۱۳۸۹/۰۶/۲۹).

۳ - چارچوب نظری؛ اردوی جهادی به مثابه ساختار

در این تحقیق سعی شده اردوی جهادی به عنوان پدیده‌ای سیستمی به شمار آید و سپس با تمرکز بر خروجی سیستم اردوی جهادی ابتدا از شیوه مصاحبه برای شناسایی و گردآوری اطلاعات استفاده می‌کند و سپس به راهبرد پژوهش و تحلیل داده‌ها انجامید که نظریه داده بنیاد است تا سرانجام به الگوی این پژوهش منجر شود که کارکردهای اجتماعی اردوی جهادی به عنوان خروجی سیستم اردوی جهادی است.

رویکرد سیستمی سعی دارد از تمامی ابعاد و نظرهای مختلف و ممکن به موضوع نگاه کند تا شناخت کاملی از آن به دست آورد. در مقابل رویکرد سیستمی، رویکرد تجزیه گرا قرار دارد که سعی می‌کند به صورت بخشی، موضوعی را بررسی کند. رویکرد سیستمی، کلی نگر است که کل را با همه اجزای تشکیل دهنده و به هم پیوسته و وابسته‌اش در نظر می‌گیرد که در تعامل با یکدیگر است؛ زیرا سیستم را باید کلّ جداناپذیر دانست؛ نه اجزایی که سر هم شده است، و کلّ را به وجود آورده است (رضائیان، ۱۳۸۶: ۱۶).

با در نظر گرفتن رویکرد سیستمی به حرکت جهادی باید گفت که نظام و سامانه اردوی جهادی به عنوان حرکتی جهادی مجموعه‌ای است از اجزایی که به هم پیوسته است و کلّ واحدی را احراز و ایجاد می‌کند که در جهت تحقق هدفهای معینی با یکدیگر در تعامل است. در این سامانه، ورودی یا درونداهایی هست که در فرایند عملیات و فراگرد وارد، و به صورت برون داد از سامانه خارج می‌شود. برای بیان عناصر اردوی جهادی به مثابه سیستم، باید از ورودیها شروع کرد. با توجه به تعریف اردوی جهادی، ورودیهای سیستم داوطلبانی هستند که خودجوش و مردمی در این حرکتها شرکت می‌کنند که در اینجا برای توصیف و قدرشناسی از تعبیر جهادگران استفاده می‌شود. هم‌چنین مردم مناطق محروم، که از آنان به ولی نعمتان تعبیر می‌شود که به صورتهای مختلف وارد محیط پردازش سیستم اردوی جهادی می‌شوند. دسته سوم ورودیها هم مسئولان محلی هستند که این سه در کنار هم می‌توانند ورودیهای سیستم اردوی جهادی را تشکیل دهند. در مورد فراگرد هم باید به اقداماتی اشاره کرد که در اردوی جهادی انجام می‌شود؛ از قبیل فعالیتهای

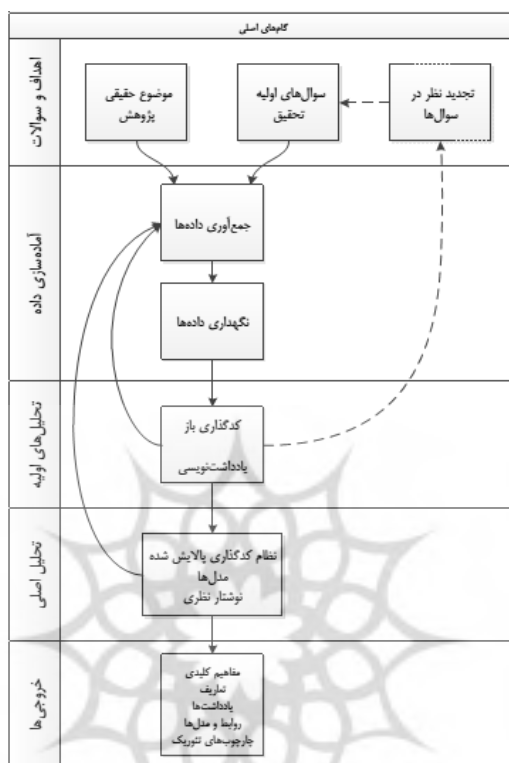
فرهنگی و آموزشی، عمرانی و آبادانی، تولیدی و کشاورزی، بهداشتی و درمانی و... که اینها همه در سیستم اردوی جهادی می‌تواند خانه پردازش به شمار آید. آنچه در این نوشته بر آن تأکید بیشتری می‌شود و هدف اصلی هم استخراج آن است، خروجیهای سیستم اردوی جهادی است.

۴ - روش شناسی

۱ - ۴ - روش داده بنیاد

واژه گراند در گراند تئوری نشانگر این است که هر نظریه، که بر اساس این روش تدوین می‌شود بر زمینه‌ای مستند از داده‌های واقعی بنیاد نهاده شده است. در تعریف نظریه داده بنیاد گفته شده است: «نظریه داده بنیاد، فرایند ساخت نظریه‌ای مستند و مدون از طریق گردآوری سازمان‌یافته داده‌ها و تحلیل استقرایی مجموعه داده‌های گردآوری شده به منظور پاسخگویی به پرسش‌های نوین در زمینه‌هایی است که فاقد مبانی نظری کافی برای تدوین هرگونه فرضیه و آزمون آن است.» پاول می‌گوید: نظریه داده بنیاد روشی است که نظریه‌ها، مفاهیم، فرضیه‌ها و قضایا را طی فرایندی منظم به جای استنتاج از پیشفرضهای قبلی، دیگر پژوهشها یا چارچوبهای نظری موجود به طور مستقیم از داده‌ها کشف می‌کند (مهرابی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۲). برخلاف نظریات مرسوم در جامعه‌شناسی، نظریه داده بنیاد معتقد است که نظریه‌ها باید در داده‌هایی محاط شود که در میدان تحقیق از کنشها، تعاملات و فرایندهای اجتماعی مردم جمع‌آوری می‌شود. بنابراین، نظریه داده بنیاد به منظور تولید نظریه (همراه با دیاگرام و فرضیات) از کنشها، تعاملات و یا فرایندها پیشنهاد شده است (ایمان، ۱۳۹۰: ۳۳۲). می‌توان فعالیت‌های لازم برای نظریه پردازی داده بنیاد این پژوهش را در سه مرحله مطالعات مقدماتی، مطالعات اصلی و اقدامات تکمیلی طبقه‌بندی کرد.

شکل ۱: گامهای فرایند نظریه سازی داده بنیاد (ثنائی، ۱۳۹۱: ۶۷)

۲ - ۴ - گردآوری دادهها از طریق مصاحبه

در مورد روش مصاحبه باید گفت که شیوه‌ای است که محقق در این تحقیق از آن بهره جسته، و مصاحبه ساختمند است؛ چرا که پژوهش در حوزه روشهای کیفی است. هم چنین پرسش‌های مصاحبه معلوم است و این شیوه سبب می‌شود هدف پژوهش را، که استخراج خروجیهای اردوی جهادی یا همان کارکردهاست بخوبی به منصفه ظهور برساند. در تعیین مصاحبه شونده‌ها هم چند نکته مورد توجه محقق بوده است: اول اینکه تلاش شده افرادی انتخاب شوند که محقق را در رسیدن به هدف پژوهش کمک کنند. دوم اینکه تلاش شده است مصاحبه شونده‌ها به گونه‌ای انتخاب شوند که در زمینه سیاسی و اجتماعی متخصص، و هم با سامانه حرکتیهای جهادی آشنایی کافی و لازم را دارا باشند. سوم تلاش شده است در مصاحبه‌ها به اشباع نظری برسیم تا پژوهش به لحاظ داده‌ها کمبودی نداشته باشد.

۳ - ۴ - مراحل روش داده بنیاد

برای رعایت اختصار و پرداختن به نتایج مقاله، که در قسمت بعدی بیان خواهد شد، تنها به بیان قسمت انتهایی نظریه داده بنیاد بسنده می‌شود که تجزیه و تحلیل داده‌ها است. تجزیه و تحلیل داده‌ها، قلب روش نظریه داده بنیاد است. فرایند تجزیه و تحلیل داده‌ها به شناسه‌گذاری مرسوم است. اشتراوس و کوربین، که از بنیانگذاران اصلی نظریه داده بنیاد به شمار می‌روند، سه نوع شناسه‌گذاری را پیشنهاد کرده‌اند؛ لذا برای تنظیم و تشریح نظریه داده بنیاد سه مرحله به کار می‌رود: شناسه‌گذاری باز، محوری و انتخابی که هر کدام با توجه به مراحل این پژوهش به صورت مختصر توضیح داده می‌شود:

شناسه‌گذاری باز: فرایند خرد کردن، آزمون، مقایسه، مفهوم‌سازی و طبقه‌بندی داده‌ها را شناسه‌گذاری باز می‌نامند (اشتراوس و کوربین، ۱۹۹۰: ۶۱) محصول شناسه‌گذاری، مفاهیم است که در ادامه در قالب مقوله‌ها گروه‌بندی می‌شود. در شناسه‌گذاری باز، پژوهشگر با تطبیق مستمر پیشامدها یا فعالیتهای واقعی (داده‌های خام) به شباهتها و تفاوت‌های آنها پی می‌برد که در نهایت به ساخت مفهوم یا مقوله یا ابعاد آن منجر می‌شود (ذوالفقاریان، لطیفی، ۱۳۹۰: ۴۷). در این مرحله پس از فهرست کردن تمامی نکات کلیدی مصاحبه‌ها و یا دیگر اسناد به هر نکته یک شناسه (عنوان) تخصیص داده شده است. برای نشانه‌گذاری داده‌ها و شناسایی ارتباط داده‌ها از حروف انگلیسی استفاده می‌شود به این صورت که منظور از حرف اول هر نشانه، موضوع کارکرد است؛ حرف دوم، نشانه مصاحبه‌شونده و عدد همراه اینها نیز نشانگر شماره داده مورد نظر در هر موضوع است که به صورت جدول ذیل مشخص شده است:

جدول ۱: نشانه‌های کارکرد اجتماعی

رسیدگی به محرومان	انتقال گفتمان خدمت	مهاجرت نکردن	پرکردن اوقات فراغت	ایجاد خدمات عمومی	بوروکراسی	آسیب‌شناسی اجتماعی روستایی
I	J	K	L	M	N	O

جدول ۲: نشانه‌های مصاحبه‌شونده‌ها

شریعتمداری	میرحسینی	افضلی	نادری	کوشکی	خزاعی	شکری	خلیلی
A	B	C	D	E	F	G	H

جدول ۳: شناسه گذاریهای باز

نشانه	مفهوم	شناسه اولیه
JC2	افزایش روحیه مسئولیت پذیری	اصولاً حضور فرد جهادی به عنوان کسی که نسبت به مردم جامعه‌اش احساس مسئولیت می‌کند، روحیه مسئولیت پذیری را افزایش می‌دهد.
JC3	تقویت گفتمان خدمت از طریق اقدامات مطالبه‌گرانه	هم‌چنین اقدامات مطالبه‌گرانه و یادآوری وظیفه خدمت به مردم باعث تقویت گفتمان خدمت می‌شود.
JC4	انتقال روحیه خدمت و کسب تجربه با فرصت مدیریت انسانی و مدیریت طرح	حرکتهای جهادی بستری است که فرصت مدیریت انسانی و مدیریت طرح را به افراد می‌دهد؛ از سویی تجربه کسب می‌شود و از سویی روحیه خدمت را به مدیران آینده انتقال می‌دهد.
DC12	تقویت حوزه عمومی با استفاده از افراد بومی در روستاها	اگر حوزه عمومی را مد نظر داشته باشیم و مقصودمان مشارکت مردم باشد، گروه‌های جهادی متشکل از مردم هستند و در روستاها نیز سعی بر استفاده از افراد بومی دارند؛ در نتیجه موجب تقویت حوزه عمومی خواهند شد.
IC9	رفع محرومیت از طریق گسترش امکانات فرهنگی آموزشی	گسترش امکانات آموزشی فرهنگی خدماتی بهداشتی یکی از پیامدهای حرکتهای جهادی است؛ در نتیجه موجب کاهش فاصله امکانات اولیه شهر و روستا می‌شود و محرومیت را برطرف می‌کند.

شناسه گذاری محوری: فرایند ربط‌دهی مقوله‌ها به زیرمقوله‌ها و پیوند دادن مقوله‌ها در سطح ویژگیها و ابعاد است. این شناسه گذاری به این دلیل «محوری» نامیده شده است که شناسه گذاری حول «محور» یک مقوله تحقق می‌یابد (اشتراوس و کوربین، ۱۹۹۸: ۷۰). در واقع پژوهشگر در شناسه گذاری محوری یکی از مقوله‌ها را به عنوان مقوله محوری انتخاب می‌کند و آن را تحت عنوان پدیده محوری در مرکز فرایند مورد کاوش قرار می‌دهد و ارتباط دیگر مقوله‌ها را با آن مشخص می‌کند. در این مرحله، مجموعه‌ای از شناسه‌های اولیه، که شناسه‌های ثانویه نامیده می‌شود، ابتدا مفهوم، و سپس طبقات فرعی را شکل می‌دهد؛ برای مثال ذیل طبقه فرعی رسیدگی به محرومان چندین شناسه قرار دارد که به ابعاد مختلف این طبقه فرعی می‌پردازد.

نتایج پژوهش حول یک محور طرحریزی شد طبقه محوری اجتماعی و بر این اساس پدیده محوری ما کارکردهای اجتماعی است که مورد کاوش قرار گرفته است.

جدول ۴: شناسه‌گذارهای محوری

طبقه فرعی	نشانه	مفاهیم	مجموعه شناسه ثانویه
انتقال گفتمان خدمت	JA1-JC3- JC4-JB5- JB6-JF10	تقویت و احیای گفتمان خدمت	حضور و مدیریت طرح در حرکت‌های جهادی مطالبه رسیدگی به مناطق محروم
رسیدگی به محرومان	IA3-IC10- LA4-BC7- IC9-IA2	کاهش محرومیت و نتایج آن	انتقال امکانات به مناطق محروم کاهش فاصله طبقاتی
آسیب شناسی اجتماعی	LB6-LC4- LC5-LA1- LD2	کاهش آسیب اجتماعی و حرکت در مسیر درمان	به کارگیری شیوه‌های مختلف کاهش آسیب اجتماعی شناسایی آسیب‌های روستا
تأسیس خدمات عمومی	NC1-NB2	عرضه خدمات به عموم مردم	ساخت اماکن عمومی روستایی
مهاجرت نکردن	KC1-KB2	جلوگیری از مهاجرت بی حساب	حفظ جمعیت در روستا
پرکردن اوقات فراغت	MF1	پرکردن اوقات فراغت	پرکردن اوقات فراغت

شناسه‌گذاری انتخابی: هدف نظریه‌پردازی بنیادی، تولید نظریه است نه توصیف صرف پدیده. برای تبدیل تحلیلها به نظریه، طبقه‌ها به طور منظم به یکدیگر مربوط می‌شود. شناسه‌گذاری انتخابی بر اساس نتایج دو مرحله قبلی شناسه‌گذاری، مرحله اصلی نظریه‌پردازی است؛ به این ترتیب که طبقه یا طبقه‌های محوری را به شکل نظام‌مند به دیگر طبقه‌ها ربط می‌دهد و آن روابط را در چارچوب یک روایت ارائه، و طبقه‌هایی را که به بهبود و توسعه بیشتری نیازمند است اصلاح می‌کند (دانایی فرد و اسلامی، ۱۳۹۰: ۱۱۸). شناسه‌گذاری انتخابی در این تحقیق به این شکل صورت پذیرفته است که بعد از تعیین دو طبقه محوری، دیگر مفاهیم، حول این دو دسته‌بندی شده و سپس با رجوع به دانش تخصصی علوم سیاسی و اجتماعی سعی شده است فرایند شناسه‌گذاری انتخابی صورت پذیرد؛ به این صورت که نتایج هر مفهوم با مراجعه به ادبیات تخصصی آن تبیین

شد تا روایت پژوهش تکمیل و نهایی شود؛ لذا می‌توان گفت که پدیده سیستمی اردوی جهادی دارای ورودیها، محیط پردازش و خروجی است که با استفاده از روش داده بنیاد و مراحل مختلف آن به خروجیهای این سیستم پرداخته می‌شود که همان کارکردهای اجتماعی است. باید گفت که هدف این پژوهش نیز پرداختن به خروجیهای سیستم اردوی جهادی است و نه دیگر عناصر آن که به دلیل اهمیت این بخش به صورت مستقل بیان می‌شود.

۵ - روایت پژوهش

حرکتهای جهادی به‌عنوان پدیده‌ای که سابقه‌ای به عمر انقلاب اسلامی را با خود به همراه دارد، همواره توانسته است بخشی از ظرفیتهای نظام جمهوری اسلامی را به عرصه عمل برساند؛ چه زمانی که تحت عنوان جهاد سازندگی به پیش می‌رفت و چه اکنون که با عنوان اردوهای جهادی طی مسیر می‌کند. تاکنون این پدیده، کارآمدی خود را در عرصه‌های مختلف از فرهنگی و اجتماعی گرفته تا سیاسی و اقتصادی نشان داده است؛ لذا پژوهشگر در اینجا بر حسب میزان توان خویش به بخشی از این حرکت مبارک می‌پردازد.

در پاسخ به سؤال اصلی تحقیق، بعد اجتماعی به‌عنوان محور و مرکز ثقل پژوهش قرار گرفت که چندین کارکرد را در خود جای می‌دهد. شیوه ارائه بحث هم به این صورت خواهد بود که ابتدا هر کارکرد مختصر تعریف می‌شود و سپس آنچه در این تحقیق در مورد هر یک از کارکردها بدان دست پیدا کردیم با ذکر نمونه از مصاحبه‌هایی ارائه خواهد شد که مهر تأیید بر نتایج می‌زند.

۱ - ۵ - رسیدگی به محرومان

قشرهای مستضعف و محروم، نیروهای وفادار و ماندگار انقلاب و دولتهای مختلف بوده و هستند و خواهند بود. یکی از مهمترین مسائل نظام جمهوری اسلامی کوشش برای رفع فقر و محرومیت در جامعه و حمایت و کمک به طبقات مستضعف و محروم است. و رفع محرومیت در شمار هدفهای تراز اول انقلاب اسلامی است. امام خمینی(س) جماعت محروم و مستضعف را نقش آفرینان اصلی انقلاب اسلامی و صاحبان حقیقی انقلاب و ولی نعمتان راستین جمهوری اسلامی می‌دانستند و خدمت به آنان را نخستین و مهمترین وظیفه دولتهای اسلامی بر می‌شمردند. ایشان

مسئولان و مقامات کشوری و لشکری را مرهون اینارها و نثارهای اقشار مستضعف جامعه، و وظیفه همگان را عرضه خدمت به آنها می‌دانستند و آنان را به این مهم توصیه می‌کردند. ایشان درباره ضرورت ارتباط مسئولان با مردم بویژه مستضعفان چنین فرمودند: «همه مدیران و کارگزاران و رهبران و روحانیون نظام و حکومت عدل موظفند که با فقرا و مستمندان و پابره‌ها بیشتر حشر و نشر و جلسه و مراوده و معارفه و رفاقت داشته باشند تا متمکین و مرفهین، و در کنار مستمندان و پابره‌ها بودن و خود را در عرض آنان دانستن و قرار دادن، افتخار بزرگی است که نصیب اولیا شده» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۲۰: ۳۴۱). یکی از اهداف اصلی حرکت‌های جهادی، چه زمانی که ردای جهاد سازندگی بر تن داشت و چه الآن که در قالب بسیج سازندگی و اردوهای جهادی طی مسیر می‌کند، رسیدگی به مناطق محروم بوده و خواهد بود؛ چرا که محرومان را ولی نعمت خود می‌داند؛ لذا باید گفت که یکی از کارکردهای اصلی اردوهای جهادی در حیطه اجتماعی، رسیدگی به محرومان و مستضعفان است. آنچه در این رسیدگی مد نظر است و هدفی برای این حرکت‌ها به شمار می‌آید، کاهش محرومیت و کاهش فاصله طبقاتی و در پی آن، رفتن به سمت برقراری عدالت اجتماعی است که یکی از آرمانهای نظام جمهوری اسلامی ایران است.

- اصل رسیدگی به محرومان و دفاع از مستضعفان از بنیادترین اصول انقلاب اسلامی است. اردوهای جهادی، نمایش داخلی این اصل است و می‌تواند به مثابه تمرین سازنده‌ای برای نمونه‌های برونمرزی نیز به شمار آید و امکان سنجی رفع محرومیت‌ها شکل بگیرد (IA3).

- چنانچه کارافرینی جزو برنامه‌های گروه جهادی باشد، فاصله طبقاتی هم کاهش خواهد یافت و با درآمدزایی سطح زندگی افراد ارتقا پیدا خواهد کرد. البته کاهش فاصله طبقاتی درون روستا نه در سطح کلان (IC10).

- اردوهای جهادی در کاهش فاصله‌های طبقاتی مؤثر است و همین مسئله و از بین بردن شکافهای اقتصادی می‌تواند از جنبش‌های اجتماعی برخاسته از این شکافها جلوگیری کند (LA4).

۲ - ۵ - تقویت و انتقال گفتمان خدمت

خدمت به مردم یکی از کلیدواژه‌های انقلاب اسلامی است که در راستای اعتلای هر چه بیشتر وضعیت کشور و بر اساس آموزه‌های اسلام عزیز مورد توجه قرار گرفته و سعی تمام مسئولان در گفتار نیز این بوده است که بتوانند به این امر مهم جامعه عمل ببوشانند. در نگاه اسلامی خدمت نه

تنها وظیفه‌ای بر دوش مسئول، بلکه تکلیفی است الهی که بر ذمه خود قرار داده است و در مورد آن باید پاسخگو باشد و این جوابگویی در محکمه جمهور، عقل و شرع است؛ از این روست که در جای جای آموزه‌های اسلامی از قرآن تا احادیث از حق مردم بر حاکم و بالعکس سخن گفته شده است. یکی از جاهایی که این مفهوم، که ما از آن به گفتمان تعبیر می‌کنیم، بروز و ظهور یافته، عرصه حرکت‌های جهادی است؛ لذا یکی از کارکردهای اردوهای جهادی، تقویت گفتمان خدمت به مردم و انتقال آن به مسئولان و احزاب و گروه‌های مختلف است؛ چرا که معتقدند در رأس هرم حاکمیت و همچنین در احزاب و گروه‌های سیاسی و به طور کلی در ادبیات سیاسی کشور، باید گفتمان خدمت به مردم حاکم باشد و نه گفتمان قدرت و قدرت طلبی.

- موفقیت گروه‌های جهادی در خدمت‌رسانی و چانه‌زنیهای گسترده رده بالا برای جلب حمایتها به این مناطق و فشار اهالی مناطق مستضعف برای گرفتن حقوق خود، گفتمان خدمت به مردم را بار دیگر احیا می‌کند (JA1).

- هم‌چنین اقدامات مطالبه‌گرانه و یادآوری وظیفه خدمت به مردم باعث تقویت گفتمان خدمت می‌شود (JC3).

- حرکت‌های جهادی بستری است که فرصت مدیریت انسانی و مدیریت طرح را به افراد می‌دهد؛ از سویی تجربه کسب می‌شود و از سویی روحیه خدمت را به مدیران آینده انتقال می‌دهد (JC4).

- از یک طرف برخی از افرادی که در اردوهای جهادی شرکت می‌کنند در آینده از اعضای احزاب و گروه‌های سیاسی می‌شوند که این خود باعث انتقال گفتمان خدمت به مردم به احزاب می‌شود (JB5).

- این اردوها با گسترش گفتمان خدمت در میان مردم، باعث می‌شود که احزاب و گروه‌های سیاسی نیز برای داشتن پایگاه اجتماعی به این گفتمان یعنی خدمت روی آورند و آن را از آنجا که مورد توجه مردم است به گفتمان سیاسی و عملی خود وارد کنند (JB6).

- این حرکتها می‌تواند الهامبخش اقدام مدیران و مسئولان به منظور خدمت به مردم و محرومان باشد (JF10).

۳ - ۵ - آسیب شناسی اجتماعی روستا

بحث آسیب شناسی اجتماعی عمدتاً با مسائل و مشکلات سر و کار دارد. هر جامعه‌ای متناسب

با موقعیت خود، فرهنگ، رشد و انحطاط خود با انواعی از انحرافات و مشکلات روبه‌روست که تأثیرات زیانباری بر فرایند ترقی آن جامعه دارد. شناخت چنین عواملی می‌تواند مسیر حرکت جامعه را به سوی ترقی و تعامل هموار سازد، به طوری که علاوه بر درک عمل آنها و جلوگیری از تداوم آن عمل با ارائه راه‌حلهایی به سلامت جامعه کمک کند. خاستگاه آسیب‌شناسی اجتماعی در علوم اجتماعی، مطالعه بی‌نظمی‌ها و نابسامانیهای اجتماعی است. در نظام اجتماعی، هنگامی که رفتار به گونه چشمگیری با «هنجار همگانی» اختلاف پیدا می‌کند و مورد کیفر قرار می‌گیرد، آسیب اجتماعی نامیده می‌شود (خاکپور و پیری، ۱۳۸۴: ۱۵). بحث آسیب‌شناسی در روستاها بیشتر از شهرها خودنمایی می‌کند؛ چرا که میزان آسیبهای اجتماعی شاید به دلایل مختلف در روستاها بیشتر از شهرها باشد. یکی از کارکردهای اردوی جهادی در عرصه اجتماعی، شناختن و حرکت در مسیر برخی از آسیبهای اجتماعی در محیط روستایی است که در صورتی که حضور یک گروه جهادی در یک منطقه با شناسایی قبلی صورت گرفته، و دوام بیشتری نیز داشته باشد، خیلی بهتر خواهد توانست هم آسیبهای اجتماعی روستا را شناسایی، و هم با کمک و مشورت متخصصان، راه درمان آنها را پیگیری کند. هدف اینجا پرداختن مفصل به این آسیبها و چگونگی درمان آن نیست بلکه غرض، بیان این است که حرکت جهادی می‌تواند و توانسته است در این عرصه سودمند باشد.

- بعد از حضور مستقیم دوهفته‌ای در منطقه و ارتباط حدوداً دو ماهه بین گروه جهادی و مردم منطقه، افراد می‌توانند با اتکا به دانسته‌های علمی خود، آسیبهای اجتماعی را که در منطقه گسترش دارد، شناسایی کنند و با بررسی ریشه‌های آن، راه‌های مقابله با آن را در اختیار مسئولان و افراد تاثیرگذار و روحانیت و فرهنگیان منطقه قرار دهند تا با در نظر گرفتن این نکات به مبارزه با آن پردازند (LB6).

- بخشی از آسیبهای اجتماعی ناشی از بیکاری یا بی‌برنامگی در اوقات فراغت است که با کارافرینی یا برگزاری برنامه‌های فرهنگی قابل حل است (LC5).

- در حوزه خواهران، آموزشهای تربیت فرزند و روابط همسران برگرفته از آموزه‌های اسلامی به کاهش مشکلات خانوادگی کمک می‌کند (LC4).

- صرف اینکه مردم یک منطقه می‌بینند که افرادی با تفکر اسلامی و وجهه اسلامی با اهداف مقدس خانه خود را رها می‌کنند و برای خدمت به آنها به آنجا می‌آیند، محرک آنها است تا به سمت رفتار دینی تمایل پیدا، و عادات زشت خود را ترک کنند (LD2).

- آفتهای فرهنگی تحمیلی شهری مثل سوء مصرف مواد مخدر یا فحشای جنسی یا مصرفگرایی، پایه‌های فرهنگی روستایی را تهدید می‌کند؛ از این رو کمک به فهم اهمیت و زیبایی فرهنگ روستایی و ضرورت حفظ آن و تلاش برای شاخص کردن هویت فرهنگی روستایی برای روستاییان می‌تواند در دستور کار اردوهای جهادی قرار بگیرد (LA1).

۴ - ۵ - پرکردن اوقات فراغت

یکی از دغدغه‌هایی که همواره مسئولان فرهنگی کشور با آن روبه‌رو بوده‌اند، چگونگی پرکردن اوقات فراغت جوانان و نوجوانان بوده است تا بتوانند ضمن استفاده از این ایام در دام خطرهای ناشی از ایام فراغت از تحصیل نیفتند. یکی از کارویژه‌هایی که از ابتدای تأسیس بسیج سازندگی برای حرکت‌های جهادی، مدنظر بود و در بیانات مقام معظم رهبری نیز بارها بیان شده است، بحث پرکردن اوقات فراغت با حضور جوانان و نوجوانان در اردوهای جهادی و طرح هجرت ۳ است؛ لذا از آن در اینجا به‌عنوان یک کارکرد اجتماعی اردوی جهادی یاد می‌شود که توانسته است در این زمینه نقش خود را بخوبی ایفا کند.

- این حرکت زیبا می‌تواند اوقات فراغت جوانان را چه روزش و چه شبش را غنی و پر بار کند

(MF1).

۵ - ۵ - آسان‌سازی بوروکراسی

بوروکراسی در ایران با سازمانهای بزرگ دولتی مترادف قلمداد شده و هدف از اشاره به آن پرداختن به وضع وزارتخانه‌ها، سازمانها و سایر نهادهایی است که مجموعه سازمان اداره عمومی مملکت را تشکیل می‌دهد. هم‌چنین روندهای اداری که بر این نهادها حاکم است که معمولاً به دلیل وجود برخی قوانین دست و پاگیر و نیز برخی فسادها و آسیبها نتوانسته آن‌طور که شایسته مردم ایران است، کارایی از خود نشان دهد. از نتایج مصاحبه‌ها این بود که یکی از کارکردهای اردوی جهادی می‌تواند موانع بوروکراسی را برطرف، و یا روند آن را آسان سازد.

- موانع بوروکراسی محو می‌شود؛ چون گروه‌های جهادی رأساً به حل مشکلات اقدام می‌کنند؛

مشکلاتی که مدت‌ها به دلیل طی کردن فرایندهای بروکراتیک حل نشده باقی مانده بود در مدت کوتاهی رفع می‌شود (OC2).

- البته در مواردی که مشکلات باید از مراکز استان یا پایتخت پیگیری شود و روستاییان به دلیل

دوری مسافت قادر به انجام آن نبوده‌اند، جهادگران در آسان‌سازی فرایند بروکراتیک مؤثر هستند (OC3).

- اردوی جهادی در حد خوبی فرایند بوروکراسی را آسان می‌سازد (OG1).

۶ - ۵ - مهاجرت نکردن

مهاجرت یکی از ابعاد مهم فرایند توسعه اقتصادی - اجتماعی به‌شمار می‌آید. جابه‌جایی بی‌سابقه انسانها در درون مرزهای هر کشور، جزو بزرگترین تغییرات قرن بیستم است. در ایران نیز مقوله مهاجرت داخلی و بویژه مهاجرت‌های روستا - شهری چه قبل و چه بعد از انقلاب اسلامی، یکی از مهمترین مسائلی بوده است که همواره ذهن سیاستگذاران و برنامه‌ریزان مملکتی را به خود مشغول داشته است (گنجیان و موسوی، ۱۳۸۲: ۲۱۲). مهاجرت در هر مقطع زمانی به رغم شدت و ضعف جریان، تحت تأثیر عوامل قدرتمندی چون ضعف توان اقتصادی مهاجران و لزوم تأمین معیشت آنان، مقابله با بیکاری رایج در مناطق روستایی و شهرهای کوچک، ضعفهای بخشهای کشاورزی و دامپروری، ضعف امکانات آموزشی در مناطق روستایی، تمرکز همه نوع امکانات رفاهی و معیشتی و وجود جاذبه‌های گوناگون در شهرهای بزرگ و در مقابل توسعه نیافتن روستاها و مناطق دور افتاده محروم کشور صورت پذیرفته است (اصلائی، ۱۳۸۵: ۷۵). با توجه به این نکات، لزوم رسیدگی به مناطق روستایی در ابعاد مختلف در حیطه مهاجرت اهمیت پیدا می‌کند، لذا یکی از کارکردهایی که برای حرکت‌های جهادی در عرصه اجتماعی می‌توان در نظر گرفت، مهاجرت نکردن از مناطق روستایی است و این بدین صورت می‌تواند انجام شود که با توجه به فعالیتهای مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی که در این حرکتها در مناطق عمدتاً روستایی صورت می‌پذیرد، راه ماندن مردم و بویژه جوانان در روستا و مهاجرت نکردن باز می‌شود.

- اردوی جهادی به حفظ جمعیت در روستا کمک می‌کند (KC1).

- اردوهای جهادی با خدمت‌رسانی در عرصه‌های مختلف عمرانی، فرهنگی، آموزشی، پزشکی و غیره به مناطقی غیر از مراکز انباشت سرمایه و رفاه، مقدمات تمرکززدایی را فراهم می‌کند و تا حدودی از مهاجرت بی‌حساب از مناطق محروم به سمت شهرها جلوگیری می‌کند (KB2).

۷ - ۵ - ایجاد خدمات عمومی

منظور از خدمات عمومی، فراهم آوری امکاناتی است که برای زندگی اجتماعی در هر محیط

شهری یا روستایی مورد نیاز است و ایجاد آن عموماً برعهده دولت و یا نهادهای عمومی در سطح کشور است؛ امکاناتی چون تاسیس مدرسه، مسجد، غسلخانه، حمام، سرویسهای بهداشتی و... از آنجا که مناطق محروم از برخی از این امکانات، که شاید خیلی ابتدایی نیز به نظر برسد، محروم است، نیاز است تا این امکانات برایشان فراهم شود. حرکت‌های جهادی در این زمینه فعالیتهای در خوری انجام داده‌اند که هم توانسته‌اند بخشی از وظایف دولت را انجام دهند و هم نیاز محرومان را برطرف کنند.

- تجهیزات و امکانات اولیه از جمله آب که تأمین آن در توان گروه‌هاست و همچنین در سطح بعدی احداث مسجد و مدرسه و سرویسهای بهداشتی که منطقه را قابل سکونت نگه دارد، توسط گروه‌های جهادی انجام می‌شود (NC1).

- یکی از کارکردهای اصلی اردوهای جهادی تأمین مسکن و مجهز کردن مناطق محروم به امکانات است؛ زیرا عمدتاً برنامه اصلی گروه‌های جهادی کار عمرانی، و در کنار آن کارهای علمی و فرهنگی و پزشکی است (NB2).

نتیجه‌گیری

خروجیهای سیستم اردوی جهادی در عرصه اجتماعی، که از آن با عنوان کارکرد اجتماعی یاد شد، هفت عرصه را شامل می‌شود: اولین عرصه رسیدگی به محرومان و مستضعفان است که از شعارها و اهداف اساسی انقلاب اسلامی به شمار می‌آید؛ لذا اردوی جهادی می‌تواند یکی از عرصه‌های نمایش این اصل اساسی انقلاب اسلامی به حساب آید که هدف از اینها نیز کاهش محرومیت و فاصله طبقاتی و حرکت در مسیر رسیدن به عدالت اجتماعی است. عرصه دوم، تقویت و انتقال گفتمان خدمت است که این عرصه می‌تواند با اقدامات مطالبه‌گرایانه و ایجاد فرصت مدیریت انسانی و مدیریت طرح و همچنین الهامبخش بودن برای مدیران و مسئولان، راه انتقال گفتمان خدمت را به رأس حاکمیت و احزاب و گروه‌های سیاسی باز کند. روستاهای هدف اردوهای جهادی می‌تواند آسیب‌های مختلف اجتماعی ببیند که این موارد با حضور گروه‌های جهادی می‌تواند شناسایی، و حتی با مشورت با متخصصان راه درمان آن نیز فراهم شود. این سبب می‌شود تا به کارکرد بعدی اردوی جهادی رهنمون شویم که آسیب‌شناسی اجتماعی روستاست.

یکی از اهدافی که از ابتدای تأسیس بسیج سازندگی از آن انتظار می‌رفت، پرکردن اوقات فراغت جوانان و نوجوانان بود که این هم در عرصه اجتماعی می‌تواند به عنوان کارکردی اجتماعی به شمار آید. آسان‌سازی بوروکراسی، مورد پنجم کارکردهای اجتماعی اردوی جهادی است که این حرکتها می‌تواند موانع بوروکراسی و سامانه دست و پاگیر اداری را، که غالباً به مناطق محروم آسیب وارد می‌کند، برطرف، و یا روند آن را آسان سازد. مهاجرت نکردن یکی دیگر از کارکردهای حرکتهای جهادی است که در این تحقیق بدان دست یافتیم که با توجه به فعالیتهای مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، که در این حرکتها در مناطق عمدتاً روستایی صورت می‌پذیرد، راه ماندن مردم و بویژه جوانان در روستا و مهاجرت نکردن باز می‌شود. آخرین کارکردی که در این تحقیق بدان اشاره شد، ایجاد خدمات عمومی در روستاها و مناطق محروم است. شاید اگر به برخی از روستاهای جنوب کرمان یا سیستان و بلوچستان یا ایلام سر بزنید، می‌بینید که این روستاها حداقل امکانات عمومی را نیز ندارند. یکی از وظایف اساسی جهادگران در این گونه مناطق تأسیس این گونه بناهاست. ساخت یا بازسازی مسجد، مدرسه، جاده، غسالخانه، سرویس بهداشتی و... از این گونه خدمات است.

آنچه در عرصه اجتماعی در این تحقیق بدان دست یافتیم، مختصر بیان شد؛ اما کارکردهای اردوهای جهادی در این عرصه خلاصه نمی‌شود. عرصه‌های اقتصادی، فرهنگی و... می‌تواند بررسی شود تا برکات این حرکت مبارک در آن زمینه‌ها نیز مشخص شود. هم‌چنین می‌توان گفت که نباید برای این اردوها به همین کارکردهای اجتماعی اکتفا کرد؛ بلکه باید در پی این بود که از حداکثر ظرفیت این حرکتها، بهره برد. نکته مهمی که در اینجا هست، این است که اگر جهادگران با توجه به این کارکردها به این سفرها بروند، بهتر می‌توانند آنها را محقق کنند و حتی می‌توانند برای تحقق بهتر و بیشتر، این کارکردها را از قبل برنامه‌ریزی منسجم کنند. این کارکردها، اگر در کنار ابعاد دیگری از حرکتهای جهادی قرار گیرد، می‌تواند شکل جدیدی از نظریه توسعه را ارائه کند. نکته مهم دیگر اینکه در صورتی از این اردوها می‌توان حداکثر ظرفیت و توان را برای رسیدن به کارکردهای مختلف انتظار داشت که گروه‌های مختلف جهادی نگاهشان به هر منطقه ادامه‌دار باشد در حالی که برخی گروه‌ها به ادامه‌دار بودن حرکتشان در یک منطقه توجه نمی‌کنند و این خود می‌تواند به آسیب تبدیل شود. حرکتهای جهادی آسیبهای دیگری نیز می‌تواند داشته باشد؛ از جمله اینکه با حضورشان در منطقه القای محرومیت کنند که این خودش سبب می‌شود تا مردم

نمی‌توانند آن اعتماد به نفس لازم را برای اینکه برای پیشرفت منطقه به خودشان تکیه کنند به دست آورند و همین سبب می‌شود تا نگاه مرکزگرایی و تکیه و اعتماد محض به دولت برای حل مشکلات تقویت شود در حالی که نیاز هر منطقه محروم این است که از درون تقویت و فعال شود. آسیب دیگری که می‌توان متوجه این اردوها دانست نداشتن تخصص و تجربه کافی جهادگران است که این خود سبب می‌شود عملاً بهره‌ای به مردم نرسد. نشناختن فرهنگ بومی هر منطقه هم آسیب دیگری است که گریبانگیر حرکت‌های جهادی است. با نشناختن شاید رفتارهایی اتفاق بیفتد که نه تنها حل‌کننده مشکلات نباشد بلکه بر مشکلات نیز دامن بزند. هدف از بیان اینها صرفاً توجه به آسیبها و کارکردها با هم بود تا بتوان این پدیده حرکت‌های جهادی را به روز کرد. شاید پژوهشهای دیگر بتواند به صورت علمی به این آسیب بپردازد تا این دو در کنار هم مکمل حرکت‌های جهادی باشد.

منابع

- اصلائی، مجتبی (۱۳۸۵). بررسی روند مهاجرت در جمهوری اسلامی ایران طی سه دهه اخیر و تأثیر آن بر امنیت ملی (با تأکید بر مهاجرت داخلی به تهران). جمعیت، ش ۵۵ و ۵۶: ۴۵ تا ۸۲
- امامی، مجتبی (۱۳۸۵). کشف پرسش‌ها و جهت‌گیری‌های اصلی تئوری‌های تغییر سازمانی (با استفاده از روش داده بنیاد). تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.
- ایمان، محمدتقی (۱۳۹۰). مبانی پارادایمی روش‌های کمی و کیفی تحقیق در علوم انسانی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- ثنائی، مهدی (۱۳۹۰). طراحی چارچوب مفهومی خط‌مشی‌گذاری عمومی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی. تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.
- جعفری، محسن (۱۳۹۲). فعالیت‌های فرهنگی اجتماعی روحانیون مبلغ. تهران: دانشگاه تهران.
- حقیقت، صادق (۱۳۹۱). روش‌شناسی علوم سیاسی. قم: دانشگاه علوم انسانی مفید.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۷۸). صحیفه امام. تهران: مؤسسه حفظ و نشر آثار امام خمینی (ره).
- دانایی فرد، حسن؛ امامی، سید مجتبی (۱۳۸۶). استراتژی‌های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه پردازی داده بنیاد. اندیشه مدیریت راهبردی. پاییز و زمستان: ۶۹ تا ۹۸.
- دانایی فرد، حسن؛ اسلامی، آذر (۱۳۹۰). کاربرد استراتژی پژوهشی نظریه داده بنیاد در عمل: ساخت نظریه بی‌تفاوتی سازمانی. تهران: دانشگاه امام صادق (علیه السلام).
- دورکیم، امیل (۱۳۷۳). قواعد روش جامعه‌شناسی. ترجمه محمد علی کاردان. تهران: دانشگاه تهران.

رضائیان، علی (۱۳۷۹). اصول مدیریت. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
 رضائیان، علی (۱۳۸۶). تجزیه و تحلیل و طراحی سیستم. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

ریتزر، جورج (۱۳۸۰). نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: علمی.

شکری، ابوذر (۱۳۹۲). از جهاد تا جهاد. تهران: کریمخان زند.

عزتی، مرتضی (۱۳۹۰). روش تحقیق در علوم اجتماعی: کاربرد در زمینه مسائل اقتصادی. همدان: نور علم.

کوربین، جولیت؛ استراس (اشتراس)، آنسلم (۱۹۹۰). اصول روش تحقیق کیفی: نظریه‌های مبنایی رویه‌ها و شیوه‌ها. ترجمه بیوک محمدی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

کیوی، ریموند؛ کامپنهود، لوک وان (۱۳۷۰). روش تحقیق در علوم اجتماعی (نظری و عملی). ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر. تهران: فرهنگ معاصر.

گنجیان، مهدی؛ موسوی، سید محمد (۱۳۸۲). نگاهی به مهاجرت روستایی در ایران. نامه پژوهش فرهنگی. ش ۶: ۲۱۱ تا ۲۴۴.

لطیفی، میثم؛ چگین، میثم؛ فرجی، محسن (۱۳۸۹). الگوی عملکرد شوراهای کمیته انضباطی دانشجویی: رویکردی داده بنیاد. راهبرد فرهنگ. ش ۱۰ و ۱۱: ۶۷ تا ۹۰.

لطیفی، میثم؛ ذوالفقاریان، محمد رضا (۱۳۹۰). نظریه پردازی داده بنیاد با نرم افزار **nvivo 8**. تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.

لیخندق، محسن (۱۳۸۸). طراحی فرایند مدیریت فعالیت‌های جهادی. تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.

میر باقری، اسماعیل (۱۳۹۲). گروه‌های جهادی در محرومیت زدایی از مناطق روستایی. تهران: دانشگاه تهران.

Strauss, A. & Corbin J. (1990). Basics of qualitative research. Grounded theory Procedures and Techniques. Newbury park: Sage publications

Strauss, A. & Corbin J. (1998). Basics of qualitative research. Newbury park: Sage publications

